

**ՆՈՒՆԵ ՌՈՄԵՈՅԻ
ԱԹԱՆԱՅԱՆ**

**Արվեստագիտության թեկնածու,
Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի դոցենտ**
E-mail. nune.atanasyan@gmail.com

**ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԴԵՐԸ XIX ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻ ԵՎ XX ԴԱՐԱՍԿԶԲԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ԵՐԱԺՇՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ**

Սկսած XIX դարի երկրորդ կեսից հայ երաժշտական մշակույթն ազգային ինքնագիտակցության զարթոնքի շնորհիվ զարգացման մի նոր և կարևորագույն փուլ ապրեց: Դա բավական դժվարին ճանապարհ էր, որը մի քանի փուլերով ընթանալով, հայ մշակութային ահռելի շերտի զարգացման և դրա գիտական հիմնաստանավորման հիմք հանդիսացավ: Ազգային զարթոնքի պայմաններում հետզհետե ծավալվող ազգային-ազատագրական գաղափարները ներթափանցեցին հայ ժողովրդի հասարակական-քաղաքական և մշակութային կյանքի բոլոր բնագավառները՝ խթանելով գրականության և արվեստի բոլոր ճյուղերի զարգացումը, առանձնապես կարևոր նշանակություն ունեցան նաև ազգային երաժշտության հետագա զարգացման համար:

XIX դարի հայ մտավորականությունը հստակ գիտակցում էր ազգային արժեքների պահպանման անհրաժեշտությունը: Եվ այդ գործընթացը նման բարդ ժամանակաշրջանում ընթանում էր տարերայնորեն՝ հիմնված անհատ մտավորականների նախաձեռնության, գիտելիքների և փորձի վրա: Դեռևս պետք էր ի մի բերել և փշուր-փշուր հավաքել ասպարեզում սփռված տեղեկություններն առհասարակ հայ մտողիկ երաժշտության վերաբերյալ՝ և հոգևոր, և աշուղական, և ժողովրդական: Աճում էր հետաքրքրությունը ոչ միայն ազգային, այլև եվրոպական ու ռուսական երաժշտական մշակույթների հանդեպ: Անհերքելի է դրանց ազդեցությունը հայ մշակույթի զարգացման գործում՝ թատրոնի, երաժշտության, կատարողական արվեստի, տպագրության և այլ ասպարեզներում: Այդ ժամանակաշրջանի գործիչներին վիճակվեց հարթել վերոնշյալ դժվարին ճանապարհը, ինչը և պարարտ հող ստեղծեց հետագայում արվեստի և երաժշտագիտության զարգացման համար:

XIX դարի երկրորդ կեսին Հայաստանը գտնվում էր թուրքական և ռուսական կայսրությունների տիրապետությունների տակ, պայմանականորեն բաժանված էր արևելյան և արևմտյան մասերի, որտեղ ապրող ու ստեղծագործող ժողովուրդը ձևավորել էր իր ուրույն մտածողությունը, զարգացրել իր մշակույթը՝ իր միջավայրին, ունեցած գիտելիքներին ու կրթությանը համա-

պատասխան:

Արևմտյան Հայաստանում՝ մասնավորապես Կոնստանդնուպոլսում, ուշադրության կենտրոնում էր հոգեվոր երաժշտությունը: Մեծ աշխատանք էր տարվել դրա ձայնագրման, կանոնակարգման ու հրատարակման գործում (1.):

Մշակույթի ու կրթության զարգացման իրենց լուծումն էին գտել Մխիթարյան միաբանները: Վենետիկի Ս. Ղազար կղզում գործող Մխիթարյան հրատարակչության շնորհիվ դեռևս 1843-ից լույս էր տեսնում «Բազմավեպ» պարբերականը, որը ներկայացնում էր պատմությանը, գրականությանը, քաղաքականությանը, գյուղատնտեսությանը, երաժշտությանը, ազգային երգերի վերլուծությանը վերաբերող բազմաթիվ հոդվածներ (2. էջ 19.):

Արևելյան Հայաստանում (Ալեքսանդրապոլ, Թիֆլիս, Շուշի) գերակշռում էր ռուսական, եվրոպական ազդեցությունը: Շատ մտավորականներ, կրթվելով Ռուսաստանում, ներմուծում են այդ մշակույթի տարբեր բնագավառների փորձը, մասնավորապես կատարողական արվեստում, կրթական համակարգում: Այդ փորձառության ներդրումն ունեցավ և դրական, և բացասական կողմեր: Անխուսափելի դարձավ բազմաձայնության ներխուժումը հայկական մտողիկ մշակույթ: Անշուշտ, դա կարևոր դեր խաղաց պրոֆեսիոնալ երաժշտության զարգացման ու ժամանակակից դասական երաժշտական դպրոցի ձևավորման համար: Սակայն վերջինիս կազմավորելու համար միակ հիմքը կարող էր հանդիսանալ ազգային մշակույթը՝ երգն ու բանը՝ իրենց բնորոշ լադային, մետրոֆիլիկ, ինտոնացիոն ու լեզվական առանձնահատկություններով: Իսկ այս դաշտը դեռևս ուսումնասիրված ու կանոնակարգված չէր:

Բացի այդ, հարկավոր էր լուծել նաև մեկ կարևորագույն խնդիր՝ վերացնել համատարած անգրագիտությունը: Հայ մտավորականությունը քաջ գիտակցում էր այս խնդրի լրջությունը, սակայն չկային ոչ բավարար միջոցներ, ոչ դասագրքեր, ոչ դասավանդման համակարգ: Ամեն ինչ զարգանում էր տարերային, սուղ միջոցներով ու իրականացվում էր միայն հայ մշակույթի երախտավորների անհատական նախաձեռնության ու ջանքերի շնորհիվ:

«Երաժշտական Հայաստան» ամսագրի խմբագրական խորհրդի երաշխավորությամբ՝ Գոհար Կադլենի Շագոյանի ընդունվել է տպագրության՝ 17.10.2019 թ. ներկայացրել է հեղինակը՝ 06.09.2019 թ.

ԿՈՄԻՏԱՍԻ ԴԵՐԸ XIX ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻ ԵՎ XX ԴԱՐԱՍԿԶԲԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

XIX դարի երկրորդ կեսին, թեև մեծ դժվարությամբ, հետզհետե մեծանում է երաժշտական մասնագիտական կրթությունն ձեռք բերողների թիվը թե՛ Արևմտյան և թե՛ Արևելյան Հայաստանում: «Դրանց մեջ կային կոմպոզիտորներ, երաժիշտ-կատարողներ, երգիչ-երգչուհիներ և այլն, որոնց մի մասը ձեռք բերեց համակրուպական համբավ և հաջողությամբ հանդես էր գալիս նշանավոր օպերային թատրոններում, իսկ մյուս մասը, վերադառնալով Հայրենիք, իր ուժերն ու գիտելիքները սիրով գործադրում էր ազգային երաժշտական մշակույթի զարգացման համար: Այդ թվում էին կոմպոզիտորներից՝ Տ. Չուխաջյանը, Ն. Տիգրանյանը, Գ. Ղորղանյանը, Մ. Եկմալյանը և Կոմիտասը, երգիչ-երգչուհիներից՝ Ն. Պապայանը, Ղորղանյան քույրերը (Նունե, Մարիա և Հեղինե), Ն. Կարոյանը, Տ. Նալբանդյանը, երաժիշտ-կատարողներից՝ Կ. Միկուլին (Շոպենի աշակերտը), Ս. Էլմասը (Լիստի աշակերտը), Հ. Նալբանդյանը (Աուերի աշակերտը) և ուրիշներ» (3. էջ 231):

Նույն այս շրջանում հայկական դպրոցները, հատկապես Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցն ու Մ. Էջմիածնի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանը, լավ հիմքերի վրա դնելով երգ-երաժշտության դասավանդման գործը, դաստիարակեցին մեծաթիվ երաժիշտներ:

Հատկապես Ներսիսյան դպրոցի երգչախումբը Մակար Եկմալյանի ղեկավարությամբ, և Մ. Էջմիածնի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի երգչախումբը Կոմիտասի ղեկավարությամբ, դարձան երաժիշտ-կատարողների պատրաստման իսկական դարբնոց: Դրանք առաջին պրոֆեսիոնալ երգչախմբերն էին հայ իրականության մեջ: Այնպիսի գործիչներ, ինչպիսիք են Գրիգոր Սյունին, Արմենակ Շահմուրադյանը, Տիգրան Նալբանդյանը, Սպիրիդոն Մելիքյանը, Շարա Տալյանը, Անտոն Մայիլյանը և ուրիշներ, այս երաժշտական օջախների սաներն են:

Նշված հաստատություններին պետք է ավելացնել նաև Թիֆլիսի երաժշտական ուսումնարանը և Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի կազմակերպած խմբավարական վեցամյա դասընթացները, որոնք նույնպես նպաստեցին ազգային երաժշտական ուժերի պատրաստմանը: Նման խմբավարական դասընթաց մտադիր էր կազմակերպել նաև Մ. Եկմալյանը, հատկապես իր «Պատարագի» հրատարակությունից հետո՝ ցանկանալով ապահովել դրա բարձրորակ կատարումը: Մակայն թերթերում տպագրված նրա հայտարարությունները որևէ արդյունք չտվեցին, որովհետև եկեղեցական հոգաբարձուները համապատասխան ուժեր չուղարկեցին նրա մոտ, և նրա ծրագրած դասընթացներն այդպես էլ չկազմակերպվեցին:

Հայկական երաժշտական կրթության երախտավորներից էր նաև Ստեփան Դեմուրյանը: Նրա գործունեության կենտրոնական ոլորտը նույնպես մանկավարժական աշխատանքն էր, որով նա զբաղվել է ամբողջ կյանքի ընթացքում: Դեմուրյանը կրթական բնագավառում գործել է բոլոր այն վայրերում, որտեղ մեկնել էր աշխատանքի բերումով՝ Գորի, Պյատիգորսկ, Շուշի, Ստեփանակերտ, Բաքու, Երևան: Այդ վայրերում նա ստեղծել է երգչախմբեր, կազմակերպել համերգներ,

երաժշտական բեմադրություններ, իսկ իր ստեղծագործական կյանքի ընթացքում դասավանդել է բազմաթիվ երաժիշտների: Արխիվային նյութերից տեղեկանում ենք Դեմուրյանի կազմած տարբեր ուսումնական ծրագրերի մասին (4. ֆոնդ հ 26, 2 թերթ), որոնք նախատեսված են հանրակրթական դպրոցներում երգ-երաժշտություն դասավանդելու համար: Այդ շարքում են նաև բազմաբնույթ հոդվածներ և թարգմանություններ նվիրված, ի թիվս այլոց Ռ. Վազների (4. ֆոնդ հ 24, 5 թերթ), Պ. Բ. Չայկովսկու (4. ֆոնդ հ 21, 4 թերթ), Ֆ. Լիստի (4. ֆոնդ հ 23, 4 թերթ) ստեղծագործություններին, հոդվածներ արևելյան երաժշտության (4. ֆոնդ հ 17, 12 թերթ, ֆոնդ հ 18, 3 թերթ), արևելյան երաժշտական գործիքային անսամբլի կազմակերպման (4. ֆոնդ հ 6, 4 թերթ), ժողովրդական երաժշտության (4. ֆոնդ հ 2, 22 թերթ) մասին: Ուշագրավ է նաև Դեմուրյանի հոդվածը Կոմիտասի «Հորովելի» մասին (4. ֆոնդ հ 8, 3 թերթ):

XIX դարի երկրորդ կեսին, երբ հայ երաժշտությունը թևակոխեց իր զարգացման նոր շրջանը, պահանջ առաջացավ ունենալ բազմակողմանի երաժշտական պատրաստվածությամբ մանկավարժներ, քանի որ առանց նրանց անհնարին էր լուծել ժամանակի առաջադրած բարդ ու դժվարին խնդիրները:

Երաժշտության ուսուցման և կիրառման դժվարին գործը կենտրոնացրել էր հայ եկեղեցական գործիչների ձեռքերում: Դպիրներն ու դպրապետները մեծ աշխատանք էին կատարում հայ հոգևոր երգի պահպանման գործում, թեպետ նրանց երաժշտական կրթությունը սահմանափակվում էր հայկական նոր նոտագրության և եկեղեցական երաժշտության իմացությամբ:

Մակայն, ինչպես նշեցինք, XIX դարի երկրորդ կեսից և հատկապես 1860-ական թվականներից սկսած հետզհետե երևան է գալիս ժողովրդի լայն շրջաններում երաժշտական կրթություն տալու անհրաժեշտության գիտակցությունը: Ասպարեզում ի հայտ եկած առաջին գործիչները նպատակ են դնում երաժշտական գիտելիքները տարածել ժողովրդի մեջ՝ դրա համար օգտագործելով ինչպես տպագիր միջոցներ (երաժշտական հանդեսների էջերում պարբերաբար դասընթացների հրատարակում, եվրոպական նոտագրության և հայկական նոր ձայնագրության ուսուցում*, նոտային հրատարակություններ, երգարանների ստեղծում և տարածում), այնպես և բանավոր միջոցներ (անվճար դասախոսություններ և ուսուցում): Լուսավորչական այս շարժումն անկասկած, չափազանց կարևոր էր նաև այն տեսակետից, որ հնարավորություն էր ստեղծում շփվելու եվրոպական զարգացած երաժշտության հետ, յուրացնելու առաջավոր փորձը և այն ծառայեցնելու ազգային երաժշտության զարգացմանը: Իսկ սա իր հերթին խթան էր հանդիսանում եվրոպական մշակութային կենտրոններում մասնագիտական երաժշտական կրթություն ստանալու համար:

Եվ, վերջապես, այստեղ հարկ է հատուկ նշել կրթության ոլորտում Կոմիտասի կատարած գործունեությունը:

* Բազմաթիվ դասագրքերից նշենք օրինակ՝ Նիկողայու Ս. Թաշճյանի (1874), Եզնիկ քահանայ Երզնկեանց (1880), Արշակ Բրուտյանի (1890) աշխատությունները:

Կ. Պոլիս 1914 թ.

նը, քանի որ հենց նրա վարած գիտամանկավարժական աշխատանքի շնորհիվ հետագայում զարգացավ և մեծ թափ առավ հայ երաժշտագիտությունը, ֆուլկլորագիտությունը, երգչախմբային արվեստը և վերջապես, դրվեց հայ ազգային կոմպոզիտորական դրպրոցի հիմքը:

Ինչպես հայտնի է, Կոմիտասը Գևորգյան ճեմարանի լրիվ դասընթացն ավարտել է

1893 թ. մայիսին և նույն թվականի աշնանից նշանակվել ճեմարանի երգ-երաժշտության դասատու՝ փոխարինելով պաշտոնից ազատված իր ուսուցիչ Ք. ԿարաՄուրզային: Կարա-Մուրզան, որն ընդամենը մեկ ուսումնական տարի դասավանդեց ճեմարանում, նպատակ էր դրել լայն ծրագիր իրագործել, սակայն, հնարավորություն չունենալով կատարել իր մտահղացումները՝ ստիպված էր հեռանալ Էջմիածնից:

Հենց այս շրջանում Կոմիտասը սուր կերպով զգում էր իր երաժշտական պատրաստվածության պակասը և ստանալով Խրիմյան Հայրիկի համաձայնությունը 1895 թ. հոկտեմբերից մեկնում է Թիֆլիս՝ մտադրություն ունենալով ընդունվելու երաժշտական ուսումնարան: Բայց նրան այդ մտքից հետ է պահում Մակար Եկմալյանը, գտնելով, որ պետք է ձգտել բարձրագույն մասնագիտական կրթության: Ինչպես հայտնի է, Եկմալյանը մոտ մեկ ուսումնական տարի պարսպել է Կոմիտասի հետ և նախապատրաստել կոնսերվատորիայի ընդունելության քննություններին: Դրանից հետո միայն Կոմիտասը մեկնում է Բեռլին և երեք տարի սովորելով Ռիխարդ Շմիդտի մասնավոր կոնսերվատորիայում ու Բեռլինի արքունական համալսարանի երաժշտության պատմության և փիլիսոփայության ֆակուլտետում, եզրափակում իր մասնագիտական կրթությունը և վերադառնում Էջմիածին:

Սկսվեց Կոմիտասի գործունեության նոր և փայլուն շրջանը, որի ընթացքում իր մանկավարժական գործունեությանը զուգընթաց նա զբաղվեց ժողովրդական երաժշտության հավաքման, մշակման և ուսումնասիրության, խազաբանության, երաժշտական-կատարողական և այլ հարցերով:

Ինչպես նախորդ տարիներին, այնպես էլ այժմ, նա մշտապես մտահոգված էր ազգային երաժշտական ուժերի դաստիարակման հարցով: Նրա մեջ հետզհետե հասունանում էր հայկական երաժշտական դպրոց հիմնելու գաղափարը, որովհետև նա տեսնում ու զգում էր, որ Գևորգյան հոգևոր ճեմարանն ի վիճակի չէ անել այն, ինչն անհրաժեշտորեն թելադրվում էր ազգային երաժշտական մշակույթի զարգացման հեռանկարի կողմից: Ճիշտ է, այս տարիներին ճեմարանում նրա

ձեռքի տակ ձևավորվեցին Ս. Մելիքյանի և Հ. Հարությունյանի նման աշակերտներ, որոնք հետագայում զգալի գործ կատարեցին հայ երաժշտական մշակույթի զարգացման բնագավառում, սակայն դա քիչ էր և չէր կարող բավարարել հարածուն պահանջը:

Ժամանակի դժվարին պայմաններում անգամ Կոմիտասը երաժշտանոց հիմնելու ծրագիր էր փայփայում՝ հույս ունենալով, որ Էջմիածնի կաթողիկոսությունը կըհամոզվի դրա անհրաժեշտության մեջ և միջոցներ չի խնայի այդ ազգօգուտ նպատակի իրագործման համար: Այս է վկայում արխիվային ֆոնդերում գտնված և հրատարակված Կոմիտասի կազմած առաջին ուսումնական ծրագրի սևագիրը, որն առաջին անգամ հրատարակել է Գ. Հարությունյանը «Կոմիտասի կյանքն ու գործունեությունը նորահայտ վավերագրերի լույսի տակ» հոդվածում (5. էջ 154):

Կոմիտասի նպատակադրումը բխում էր ժամանակի պահանջներից և կոչված էր շրջադարձային դեր խաղալ հայ երաժշտական արվեստի զարգացման գործում: Ինքը՝ Կոմիտասը, զինված երաժշտական արվեստի խորը պատրաստվածությամբ և բազմակողմանի գիտելիքներով, միակն էր այդ շրջանում, որ կարող էր ըստ ամենայնի ղեկավարել նախագծվող հոգևոր երաժշտանոցը և ծառայեցնել ազգային երաժշտական մրշակույթի զարգացման գործին: Նա պատրաստ էր իր վրա առնել այդ մեծ ծրագրի իրագործման ամբողջ ծանրությունը:

Ինչպես գիտենք, Կոմիտասի ստեղծագործական մղումները և առաջարկներն արձագանք չգտան Էջմիածնի ղեկավարության կողմից: Կոմիտասը, հրավերներ ստանալով Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցից՝ ստանձնելու վերատեսչի և երաժշտության դասատուի պարտականությունները, ինչպես և Կոստանդնուպոլսից, ուր խոստանում էին ստեղծել բոլոր հնարավորությունները նրա գործունեության ծավալման համար, հինգամսյա արձակուրդ ձևակերպեց և մեկնեց Կ. Պոլիս:

Կ. Պոլսի մտավորականությունը բացառիկ խանդավառությամբ դիմավորեց Կոմիտասին: Հատկապես հայկական երաժշտանոցի ստեղծման գաղափարն իսկույն արձագանք գտավ: Սակայն հետագա տարիների ընթացքում ևս Կոմիտասի փայփայած երաժշտանոցի գաղափարն այդպես էլ մնաց անկատար: Իհարկե, այստեղ վճռական նշանակություն ունեցավ այն, որ օսմանյան կառավարությունը չէր կարող հանդուրժել այդպիսի մի ազգային երաժշտանոցի ստեղծումը, երբ պետական նման հաստատություն Թուրքիայում գոյություն չուներ: Կոմիտասը հասցրեց կազմակերպել 300 հոգուց բաղկացած «Գուսան» երգչախումբը, որի համերգներն արժանացան հայ և օտարազգի ունկնդիրների բացառիկ խանդավառ ընդունելությանը: Առաջին համաշխարհային պատերազմը և Հայոց Մեծ Եղեռնի ողբերգական իրադարձություններն ընդհատեցին Կոմիտասի գործունեությունը:

Կոմիտասի գիտական, համերգային, բանահավաքչական գործունեությունները հիմնականում ունեցել են կրթական նպատակ: Սակայն առանձնահատուկ են այս շարքում Կոմիտասի կատարած բուն ուսումնամանկա-

վարժական աշխատանքները: Այստեղ տեղին է հիշատակել Կոմիտասի կազմած դասագրքերը, դասավանդման ծրագրերը: Այս շարքում նշենք Կոմիտասի «Տարրական երաժշտություն» դասագիրքը. այն կազմված է հայկական ձայնանիշերով: Դասագիրքն առաջին անգամ լույս է տեսել Գ. Գասպարյանի և Մ. Մուշեղյանի աշխատասիրությամբ՝ Կոմիտասի «Ուսումնասիրություններ եւ յօդածներ» մատենաշարի առաջին պրակում, իսկ բնօրինակը ցուցադրվում է Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտում: Դասագրքի նյութի մատուցման ոճը, ստորաբաժանումները, բերված օրինակների առատությունը և դրանց պարզ, մանրամասն բացատրությունը հստակ ներկայացնում է Կոմիտասի՝ այս առարկայի դասավանդման մեթոդաբանությունը (6. էջ 172): Դասագրքում հանդիպում ենք բազմաթիվ տախտակներով ներկայացված ժամանակի նշանների բացատրություն, չափի, ձայնամիջոցի (ինտերվալի) (6. էջ 210), դաշնակի (համահնչյան) (6. էջ 217) և այլ տարրերի և հասկացությունների նկարագիրն ու բացատրությունը: Կարծում եմ դեռ մեծ աշխատանք ունենք կատարելու երաժշտական տերմինների հայերեն թարգմանության և կիրառման գործում, ի դեպ, այս հարցում ևս Կոմիտասը հասել է մեծ հաջողությունների: Պարզ, մատչելի, սակայն հստակ գիտելիքի որոշակի ծավալ պարունակող դասագրքով դասավանդելը առավելազույնս օպտիմալ տարբերակն էր հատկապես XIX դարավերջի և XX դարասկզբի ժամանակաշրջանում, երբ դասավանդման կարգն ու ծրագրերը կազմվում էին հենց դասավանդող ուսուցիչների կողմից՝ անպայմանորեն հաշվի առնելով սաների կրթական մակարդակը: Այս պայմաններում նույնիսկ ներկայացվող դասագիրքըն առանձնանում է դասավանդման նյութի խորն իմացության և մատուցման ձևերով:

Դասագրքերի շարքում հարկ է նշել նաև «Դաշնակություն» (Հարմոնիայի դասագիրքը) (6. էջ 231), «Պատմություն երաժշտութեան» (6. էջ 137) աշխատությունները, որոնք ըստ բովանդակության և նյութի մատուցման կերպի, նույնպես ուսուցողական, ճանաչողական բնույթ են կրում: Այս շարքում կարելի է հիշել նաև Կոմիտասի բազմաթիվ հոդվածները և ուսումնասիրությունները գեղջկական ու հոգևոր երաժշտության շուրջ, որոնք այսօր էլ ուսումնական կարևոր նյութ են հանդիսանում երաժշտական հաստատությունների ուսանողների համար:

Այսպիսի կրթական, դաստիարակչական աշխատանքների շարքում կարևոր ենք համարում նշել Կոմիտասի հեղինակած «Տասը պատվիրանները»: Այդ մասին տեղեկություններ ենք գտնում Մարգարիտ Բարսեղյանի հոդվածում (7. էջ 222): Պատվիրանները՝ երգչին ուղղված խորհուրդները, Կոմիտասի անունը կրող երաժշտանոցի սաները պետք է անգիր իմանան ինչն ավելի կարևոր է, կիրառեն իրենց կատարողական գործունեության ընթացքում: Այն պետք է ընդգրկվի նաև ակադեմիական և ժողովրդական երգեցողության դասավանդման մեթոդական բոլոր ձեռնարկներում, իսկ կիրառման արդյունքում կատանանք կիրթ, հղկված, գիտակցված երգեցողություն, ինչպես նաև՝ բարձր գե-

ղարվեստական ճաշակ և ազգային երաժշտությանը հոգեհարազատ, կոմիտասյան պատգամներին համահունչ կատարման որակ և վարպետություն:

Երբ Կոմիտասի համար պարզվեց հայկական երաժշտանոցի ստեղծման անհրաժեշտությունը, նա իր երգչախմբից ընտրեց 16 մասնակից, կազմակերպեց երաժշտատեսական առարկաների դասընթացներ և շուրջ երկու տարի պարապելով նրանց հետ, պատրաստեց այնպիսի երաժիշտներ, որոնք ապագայում պետք է շարունակեին իր սկսած գործը: Այդ դասընթացների մասնակիցներից շատերը տարբեր պատճառներով ժամանակի ընթացքում դադարեցին հաճախել պարապմունքներին և ի վերջո մնացին հինգ հոգի, որոնք և արժանացան «Կոմիտասի սաներ» տիտղոսին: Այդ նվիրյալներն էին Բարսեղ Կանաչյանը, Վարդան Սարգսյանը, Միհրան Թումանյանը, Վաղարշակ Սրվանձտյանը և Հայկ Սեմերճյանը:

Նրանք էին, որ, զինադադարից հետո հավաքվելով Կ. Պոլսում, կազմակերպեցին «Կոմիտաս վարդապետի հինգ սաներ» խմբակցությունը (2. էջ 560), ձեռնարկեցին իրենց ուսուցչի ստեղծագործությունների համերգային կատարման գործը, կազմեցին ու հրատարակեցին «Հայ գուսան» նոտագրված երեք երգարանը: Այս ամենից գոյացած գումարի մի մասը նրանք հատկացրեցին իրենց հիվանդ ուսուցչի ապաքինման գործին՝ օգնելով, որ նրան փոխադրեն Փարիզ, իսկ մյուս մասն օգտագործեցին իրենց երաժշտամասնագիտական կրթության պակասը լրացնելու համար՝ 1920-1921 թթ. սովորելով Փարիզի Ռենե Լը Նորմանի դասընթացներում:

Կոմիտասի սաները հետագայում մեծ գործ կատարեցին իրենց մեծ ուսուցչի՝ հանձարեղ Կոմիտասի հիշատակը հավերժացնելու և նրա գործը շարունակելու համար: Բարսեղ Կանաչյանը՝ որպես կոմպոզիտոր և խմբավար, ոչ միայն կոմիտասյան ավանդներին հավատարիմ իր ստեղծագործությամբ, այլև Կոմիտասի ստեղծագործությունների բարձրարվեստ կատարմամբ, Վարդան Սարգսյանը՝ կոմիտասյան երգերի վերականգնման, խմբագրման և հրատարակման պատասխանատու աշխատանքով, Միհրան Թումանյանը՝ երաժիշտ-ազգագրագետ Կոմիտասի հետքերով ընթանալով ու կազմելով «Հայրենի երգ ու բան» բազմահատոր հավաքածուն:

Իսկ հանձարեղ երաժշտի տարիներով փայփայած նվիրական երազանքը՝ հայկական երաժշտանոց հիմնելու գաղափարն իրականացավ Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո միայն, երբ Երևանում 1923 թ. հիմնադրվեց պետական կոնսերվատորիան, որն այժմ հպարտությամբ կրում է մեծն Կոմիտասի անունը:

Ծ Ա Ն Թ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. Արիստակէս քինյ. Հիսարլեան, Պատմութիւն հայ ձայնագրութեան և կենսագրութիւնք երաժիշտ ազգայնոց (1768-1909), Կ. Պոլիս, 1914 թ.: *Aristakejs qhney. Hisarlean, Patmutiwn haey dzaynagrutean ev kensagrutivnq erazhishit azgaynotz* (1768-1909), K.Polis, 1914 th.
2. Մորաղյան Մ., Հայ երաժշտությունը XIX դարում և XX դա-

- րասկզբում, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1970 թ.: Muradyan M., Hay erazhshtutyun' XIX darum ev XX daraskzbum., Yer., HSSH GA hrat., 1970 th.
- Մուրադյան Մ., Ազգային երաժշտական ուժերի պատրաստման կոմիտայան ծրագիրը, /Վոմիտասական-1, Եր., 1969 թ., էջ 231: Muradyan M., Azgayin erazhshtakan uzheri patrastman komitasyan tsragir', /Komitasakan-1, Yer., 1969 th.
  - ԳԱԹ, Դեմուրյանի արխիվ: GAT, Demuryan arkhiv
  - Հարությունյան Գ., Վոմիտասի կյանքն ու գործունեությունը նորահայտ վավերագրերի լույսի տակ, //Բանբեր Հայաստանի արխիվների, N 2 (14), Եր., 1966 թ.: Haruthyunyan G., Komitasi kyanqn u gortsuneuthun' nvorahayt vaveragreri luysi tak, //Banber Hayastani arkhivneri, N 2 (14), Yer., 1966 th.
  - Վոմիտաս Վարդապետ, /Ուսումնասիրություններ եւ յօդուածներ, գիրք Ա, Եր., 2005 թ.: Komitas Vardapet, Usumnasirutyunner ev yoduatsner, girq A, Yer., 2005 th.
  - Վոմիտասը ժամանակակիցների հուշերում եւ վկայություններում, Եր., 2009 թ.: Komitas' zhamanakakitzneri husherum ev vkayuthyunnerum, Yer., 2009 th.

Բանալի-բառեր. *Կրթություն, Ներսիսյան դպրոց, Գևորգյան հոգևոր ճեմարան, Եկմալյան, Կարա-Մուրզա, Դեմուրյան, Վոմիտաս, Երաժշտական տեսություն, Երգչի տասը պատվիրաններ:*

Ключевые слова: *образование, Семинария Нерсисян, Духовная семинария Геворкян, Екмалян, Кара-Мурза, Демурян, Комитас, теория музыки, Десять заповедей певца.*

Keywords: *Education, Nersisyan School, Gevorgyan Seminary, Yekmalyan, Kara-Murza, Demuryan, Komitas, Music Theory, Ten advices for singer.*

Տեղեկություններ հեղինակի մասին. ԱԹԱՆԱՍՅԱՆ ՆՈՒՆԵ ՌՈՄԵՈՎՆԱ (1967 թ. թ. Երևան): Ավարտել է 1990 թ. Երևանի Վոմիտասի անվ. պետական կոնսերվատորիայի երաժշտագիտության բաժինը՝ արդենտ Մարգարիտա Գաբրիելի Հարությունյանի մասնագիտական դասարան: 1993 թ. առ այսօր աշխատում է Երևանի Վոմիտասի անվ. պետական կոնսերվատորիայի հայ երաժշտական ֆոլկլորագիտության ամբիոնում, դասախոս՝ վարում է «Հայ ժողովրդական երաժշտական ստեղծագործություն», «Հայ հոգևոր երաժշտություն» և «Նոր հայկական նոտագրություն» դասընթացները նաև 2001-ից առ այսօր Երևանի Վոմիտասի անվ. պետական կոնսերվատորիայի երաժշտության տեսության ամբիոնի դասախոս՝ վարում է «Հարմոնիա», «Սոլֆեջո» և «Արևմտաեվրոպական երաժշտատեսական համակարգեր» դասընթացները: 2000-ից Հայաստանի պետական կամերային երգչախմբի երգիչ, գեղարվեստական ղեկավար՝ Ռոբերտ Մլեկյան: 2008-ից «Հայ Ասպետ» հեռուստատեսային երաժշտական փորձագետ և հանձնախմբի անդամ: Հեղինակ է գիտական հոդվածների՝ «Ստեփան Դեմուրյանի «Հայ ժողովրդական երգեր» անտիպ ժողովածուն», //Երաժշտական Հայաստան, 1 (24) 2007 թ., «Ստեփան Դեմուրյանի դերը հայ մշակույթի և կրթության զարգացման գործում», //Երաժշտական Հայաստան 4 (31) 2008-1 (32) 2009 թթ. էջ 75-77, Ստեփան Դեմուրյան «Հայ ժողովրդական երգեր», /«Հայ ժողովրդական երգեր և նվագներ» ԵՊԿ, մատենաշար, սրակ 9, 2013 թ., Սահակ Ամատունի «Ժողովրդական երգերի ծայագրայա ժողովածու», /«Հայ ժողովրդական երգեր և նվագներ», ԵՊԿ, մատենաշար, սրակ 11, 2014 թ.:

Сведения об авторе: АТАНАСЯН НУНЕ РОМЕОВНА (род.1967, Ереван). В 1990г. окончила музыковедческое отделение ЕГК им.Комитаса (класс проф. М. Г. Арутюнян). С 1993 по сей день работает на кафедре Армянской музыкальной фольклористики ЕГК преподавателем дисциплин: "Армянское народное музыкальное творчество", "Армянская духовная музыка", "Новое армянское нотирование". Одновременно с 2000 г. по сей день преподает дисциплины: гармония, сольфеджио, западноевропейские музыкально-теоретические системы на кафедре теории музыки ЕГК. С 2000 г. - артистка Государственного камерного хора (худ. рук. Р. Млкеян). С 2008 г. эксперт и член жюри музыкальной телевизионной игры "Ай аспет". Автор научных статей: "Неизданный сборник Степана Демуряна "Народные армянские песни" (//Музыкальная Армения, # 1(24)2007), "Роль Степана Демуряна в армянской культуре и развитии образования" (//Музыкальная Армения, # 4(31)2008)1(32)2009, С. 75-77), "Степан Демурян" /"Народные армянские песни и наигрыши"(ЕГК, серия изданий, вып.9, 2013), "Саак Аматауни. Сборник нотированных народных песен", /"Народные армянские песни и наигрыши"(ЕГК, серия изданий, вып. 11, 2014).

Information about an author: ATANASYAN NUNE ROMEO (born in 1967, Yerevan). In 1990 she graduated from YSC Department of Musicology professional class of Professor Margarita Gabriel Harutyunyan From 1993 till today works in YSC in the department of Armenian musical folklore studies. Lecturer teaches Armenian folk music and Armenian spiritual music courses and also from 2001 till today she is a lecturer of YSC's department of music theory she teaches courses of "Harmony", "Solfejio" and "Western musical theoretical systems". From 2000 she is an Armenia Chamber Choir Singer, artistic director Robert Mlkeyan. From 2008 she is a music expert and the member of commission of television game "Armenian knight" (Hay Aspet). She is an author of scientific articles "Stepan Demouryan's "Armenian folk songs" unpublished collection" //Musical Armenia 1 (24) 2007, "Stepan Demouryan's role in the development of Armenian culture and education", //Musical Armenia 4 (31), 2008-1 (32) 2009. p. 75-77, Stepan Demuryan "Armenian folk songs", "Armenian folk songs and plays", YSC series 9, 2013, "Sahak Amatuni's "Folk songs recorded collection"" /"Armenian folk songs and plays", YSC, series, 11, 2014.

Резюме

Музыковед, преподаватель ЕГК *Нуне Ромеовна Атанасян.* – “*Роль Комитаса в развитии армянского музыкального образования конца XIX - начала XX веков*”.

В статье представлена роль Комитаса в развитии музыкального образования. Продолжая опыт Екмаляна, Кара-Мурзы и других деятелей армянской музыкальной культуры в конце XIX - начале XX веков, Комитас предлагает свое системное видение армянского национального музыкального образования, отраженное в его статьях, учебниках по теории музыки и гармонии, в его десяти заповедях певцу. Они играют важную роль также в современной сфере музыкального образования, в частности, в методах преподавания различных дисциплин в Ереванской государственной консерватории им. Комитаса.

Summary

Musicologist, pedagogue of YSC Nune Romeo Atanasyan. – “*The role of Komitas in the 19th and at the beginning of the 20th century in the development of Armenian musical education*”.

The article presents the role of Komitas in the development of music education. Continuing the experience of Ekmalyan, Kara-Murza and other figures of Armenian musical culture in the late 19th and early 20th centuries, Komitas offers his systematic vision of Armenian national music education, reflected in his articles, textbooks on the theory of music and harmony, in his ten advices to the singer. They also play an important role in the modern teaching method used in various disciplines of YSC.